

MARTIN FLOSMAN

S ORLEM I LVEM

1. DÍL

TRAUMATA
VÁLKY

PŘÍBĚHY ČESKÝCH
VOJENSKÝCH
DUCHOVNÍCH
OD 17. STOLETÍ
DO PRVNÍ SVĚTOVÉ
VÁLKY

EPOCHA

TRAU

MARTIN FLOSMAN

S ORLEM I LVEM

1. DÍL

MA
VA
A

Ediční rada edice Traumata války

plk. v záloze MUDr. Pavel Budinský, Ph.D., MBA

Československá obec legionářská

Mgr. Jakub Drábik, Ph.D.

Historický ústav Slovenskej akadémie vied

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Západočeské univerzity v Plzni

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., dr. h. c.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Technická univerzita Liberec

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v.v.i.

doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Katedra historických věd

Západočeské univerzity v Plzni

MARTIN FLOSMAN

S ORLEM I LVEM

PŘÍBĚHY ČESKÝCH
DUCHOVNÍCH OD 17. STOLETÍ
DO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

1. DÍL

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Kniha vychází s finanční podporou prostředků na institucionální výzkum
Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem
pro rok 2018.

Odborní recenzenti:

Doc. PhDr. Kristina Kaiserová, CSc. – Filozofická fakulta Univerzity
Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Mgr. Bc. Pavel Heřmánek, Th.D. – Vojenský historický archiv Praha

Copyright © Martin Flosman, 2018

Photos © AHM Prahy, Diecézní archiv Biskupství brněnského,
Historický sborník Karlovarska, KTF UK, Muzeum Šumavy
Kašperské Hory, Alois Navrátil, František Sekanina, SOA Beroun,
VHA Praha, VHA Bratislava, Adolf Žampach, 2018

Cover © Karel Kárász, 2018

Czech Edition © Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně
v Ústí nad Labem, Nakladatelství Epoque, Praha 2018

ISBN 978-80-7557-135-9 (print – Nakladatelství Epoque)

ISBN 978-80-7557-566-1 (ePub – Nakladatelství Epoque)

ISBN 978-80-7557-567-8 (Mobi – Nakladatelství Epoque)

ISBN 978-80-7557-568-5 (pdf – Nakladatelství Epoque)

ISBN 978-80-7561-144-4 (Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem)

Přísahám při všem, co jest mi svato, a v plné shodě se svým svědomím a přesvědčením, že čs. republice budu vždy věren, presidenta a vlády republiky jakož i všech svých představených poslušen; přísahám, že budu všechny své služební povinnosti dle platných zákonů a nařízení přesně a svědomitě vykonávati, přitom vždy jen prospěchu státu a zájmu služby dbáti a tajemství zachovávat. Tak přísahám.

Návrh přísahy pro důstojníky nekombatanty z roku 1919

Obsah

Úvod	11
Literatura a prameny	12
Duchovní v uniformě	23
Od dávné minulosti	23
Ve válkách 20. století	32
Vojenská služba duchovních	39
Mezinárodně-právní ochrana vojenských kaplanů	55
V císařském kabátě – vývoj vojenské duchovní správy	
v rakouské armádě od 17. do 19. století	58
Organizace duchovní správy	58
Nekatolická vyznání	86
Činnost vojenských duchovních	94
Hrdinství a ocenění	113
Služební předpisy	115
Vojenské matriky	120
„Vlastizrádce“ plukovní kaplan Karel Mensinger	125
Duchovní služba v rakouském válečném námořnictvu.	130
Duchovní správa a její organizace	130
Plk. duch. Ignác Husička	143
V zákopech Velké války – vojenská duchovní služba	
v letech 1914–1918	159
Otřes evropské civilizace	159
Organizace duchovní služby	169
Činnost vojenských duchovních	179

Nástin personálních ztrát rakousko-uherského polního kléru v první světové válce.	203
Matriky ve válce	217
Kpt. duch. Jan Eybl	223
Kněží – vlastenci a legionáři	246
Duchovní v zajetí	246
Československé vojsko na Rusi	248
Náboženské poměry v ruských legiích	250
Kpt. duch. Josef Chadim	255
Pplk. duch. Theodor Věrný	267
Dobrý kamarád pplk. duch. Josef Šeda	272
Kpt. duch. Mons. Johann Spannbauer	277
Por. duch. Jan Baran	282
Npor. zdrav. Arnošt Tuček	286
Evangeličtí duchovní Ján Čierný, Josef Horváth a Jan Šťastný	290
Itálie	292
Bedřich Novoměstský a Antonín Pánik	294
Kpt. duch. Albert Hugo Stára OPraem	300
Francie	307
Karel Laštůvka	308
Američtí katoličtí krajané	310
Kpt. duch. Karel Alfons Biskup OSB	313
Popravy legionářů	330
Boje na Slovensku	339
Těžký první rok Československé republiky	339
Duchovní na Slovensku	341
Zpráva pro prezidenta	386
Blázen, nebo vlastenec? – Mjr. duch. František Hrobař	392
Škpt. duch. Mons. PhDr. ThDr. Josef Matocha	411
Seznam použitých zkratk	415
Seznam použité literatury a pramenů	416
Jmenný rejstřík	424

Úvod

„Dvacáté století bylo století hrůzné,“ prohlásil v jednom televizním rozhovoru známý exilový redaktor a bývalý ministr kultury Pavel Tigrid. Možná můžeme být tvrdostí tohoto jeho výroku šokováni. Vždyť řada z nás, naši rodiče i prarodiče jsme prožili ve 20. století celý anebo alespoň podstatnou část našeho života a máme na něj mnohdy milé vzpomínky, ke kterým se rádi vracíme. Při hlubším zamyšlení však musíme uznat oprávněnost této věty. Vždyť celá jedna generace poznala během svého relativně krátkého života dvě světové války, několik rozdílných politických systémů a státních zřízení a běh 20. století určovaly zhoubné totalitní režimy, které za sebou zanechaly miliony mrtvých. Tyto události ovlivnily nejen život společnosti, ale zasáhly také do života jejich jednotlivců. Měnily jejich plány a cesty, kterými chtěli směřovat za vytyčenými cíli, jejich rodinné, soukromé i profesní životy.

Toto všechno se bezesbytku týká také vojenských duchovních. Jejich životy by mohly být učebnicí 20. století. Vždyť narodil-li se takový mladý muž v poslední čtvrtině 19. století a byl-li v prvních letech století následujícího vysvěcen na kněze, sloužil v tak různých armádách, jako byla rakousko-uherská, meziválečná prvorepubliková nebo poválečná československá. Mnozí z nich se v době okupace aktivně zapojili do domácího odboje, byli vězněni v koncentračních táborech a někteří za svobodu své vlasti přinesli oběť nejvyšší. Některí z nich působili ve vojenské duchovní správě ještě po únoru 1948 a na sklonku svého života byli po téměř pětaticetileté službě z armády vyhozeni. Několik bývalých rakouských feldkurátů dosáhlo vysokých církevních úřadů, někteří vstoupili do legií, jiní byli po druhé světové válce z republiky odsunuti nebo emigrovali. Co osoba, to příběh; co život, to drama.

Literatura a prameny

Přítom dějinám vojenské duchovní služby bylo v našem prostředí věnováno dosud jen málo pozornosti. Mimo ojedinělých monografií¹ se jedná většinou o studie v odborných periodikách² nebo články v populárních³ a regionálních⁴ časopisech.

Oldřich Pejs v devadesátých letech podrobně analyzoval organizaci duchovní služby v československé armádě od roku 1918 do roku 1950. Jeho studie založené na solidním průzkumu archivních materiálů vycházely v letech 1991–2005 v časopisech *Historie a vojenství* a *Vojenská história* a z odborného

¹ FLOSMAN, Martin, *Padre a Rebe. Vojenští duchovní československé zahraniční armády u Tobruku a Dunkerque*, Praha 2015; STEHLÍK, Eduard, *Páter Method. Životní příběh generála duchovní služby Msgre Methoděje Kubáně*, Praha 2006.

² FLOSMAN, M., *Vojenský duchovní P. mjr. Hugo Vaníček, S. J. Věrný Čech, poctivý kněz a statečný voják*, in: *Církevní dějiny*, roč. 3, č. 6, 2010, s. 72–93; FLOSMAN, M., *František Petružela – kapucín od Tobruku a od Dunkerque*, in: *Církevní dějiny*, roč. 11, č. 11, 2013, s. 97–117; FLOSMAN, M., *Jezuité v uniformách*, in: HRADECKÝ, T. – HORÁK, P. – BOŠTÍK, P. (eds.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století IX*, Ústí nad Orlicí 2014, s. 43–58; FLOSMAN, Martin, *Příběhy dvou vojenských duchovních v proměnách dvacátého století*, in: *Memo. Časopis nejen pro orální historii*, roč. 6, č. 1, 2016, s. 38–76; JINDRA, Martin, *Kamarád československých letců. Život vojenského duchovního ČČS(H) Karla Vítězslava Víta*, in: *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*, roč. 9, č. 2, 2015, s. 15–26.

³ FLOSMAN, M., *Trochu jiný feldkurát*, in: *Přísně tajné! Literatura faktu*, roč. 19, č. 4, 2015, s. 43–57.

⁴ FLOSMAN, M., *Kapucín od 311. bombardovací perutě*, in: *Věteřský zpravodaj*, roč. 7, č. 13, 2013; FLOSMAN, M., *Salesiáni a vojáci 1. Por. duch Štefan Sivák SDB*, in: *Zdislava. Časopis litoměřické diecéze*, roč. 21, č. 5, 2015, s. 14–15; FLOSMAN, M., *Salesiáni a vojáci 2. P. František Krutílek SDB*, in: *Zdislava. Časopis litoměřické diecéze*, roč. 21, č. 6, 2015, s. 12–13; FLOSMAN, M., *Salesiáni a vojáci 3. Ppor. duch. ThDr. Emil Škurka SDB*, in: *Zdislava. Časopis litoměřické diecéze*, roč. 21, č. 7, 2015, s. 12–13.

hlediska nebyly dosud překonány. Z devíti článků⁵ jich je pět věnováno západní zahraniční armádě v letech 1939–1945. Jan Strříbrný ve svém příspěvku zmapoval působení dvou vojenských rabínů, jeho text se však věnoval širší otázce židovské problematiky v zahraniční armádě na Západě.⁶

Vedle těchto odborných studií nám částečný obraz poskytují také drobné zmínky o činnosti vojenských kaplanů ve starším tisku, častěji v relativně bohaté memoárové literatuře důstojníků nebo řadových vojáků.⁷ V posledních letech bylo publikováno také několik vzpomínek⁸ nebo deníků⁹ vojenských duchovních. Zcela sporadicky se pak se zmínkami o nich můžeme setkat

⁵ PEJS, Oldřich, *Duchovní služba v čs. leteckých jednotkách ve Velké Británii za druhé světové války*, in: *Vojenská história*, roč. 7, č. 1, 2003, s. 3–14; PEJS, O., *Duchovní služba ve slovenské armádě 1939–1945*, in: *Historie a vojenství*, roč. 44, č. 2, 1995, s. 50–88; PEJS, O., *Duchovní služba ve vládním vojsku*, in: *Historie a vojenství*, roč. 43, č. 5, 1994, s. 35–47; PEJS, O., *K některým aspektům organizace duchovní služby v čs. armádě v letech 1918–1939*, in: *Historie a vojenství*, roč. 40, č. 3, 1991, s. 133–164; PEJS, O., *Vojenští duchovní v čs. armádě ve Francii (1939–1940)*, in: *Vojenská história*, roč. 4, č. 1, 2000, s. 37–53; PEJS, O., *Vojenští duchovní v čs. pozemní armádě ve Velké Británii (1940–1943)*, in: *Vojenská história*, roč. 7, č. 3, 2003, s. 37–53; PEJS, O., *Vojenští duchovní v Čs. samostatné obrněné brigádě ve Velké Británii (1943–1945)*, in: *Vojenská história*, roč. 9, č. 4, 2005, s. 30–49; PEJS, O., *Vojenští duchovní ve Skupině čs. armády na Středním východě (1940–1943)*, in: *Vojenská história*, roč. 4, č. 4, 2000, s. 22–34; PEJS, O., *Vojenští duchovní v poválečné československé armádě (1946–1950)*, in: *Historie a vojenství*, roč. 44, č. 4, 1995, s. 135–166.

⁶ STRÍBRNÝ, Jan, *Židovští vojenští duchovní a židovská otázka v československém vojsku na západě v letech 1939–1945. Příběh Alexandra Krause a JUDr. Hanuše Rebenwurzela-Rezka*, in: KREJČOVÁ, H. – SVOBODOVÁ, J. (eds.), *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945*, Praha 1998, s. 162–220.

⁷ REICHL, Martin, *F2074 vypráví... Vzpomínky příslušníka československé obrněné brigády Jiřího Pavla*, Červený Kostelec 2010.

⁸ VANÍČEK, Hugo, *Duch a síla*, Praha 2012.

⁹ SUDA, Stanislav, *Deník z Velké války. Svědectví polního kuráta c. a k. armády z let 1914–1917*, Brno 2017; GARKISCH, Miloš, *První světová válka v denících feldkuráta P. Jana Evangelisty Eybla*, in: *Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně*, roč. 17, č. 17, 2014, s. 139–158; GARKISCH, M., *První světová válka v denících feldkuráta P. Jana Evangelisty Eybla (2. část)*, in: *Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně*, roč. 18, č. 18, 2015, s. 185–222.

také v odborných textech věnovaných jinému tématu, než je oblast duchovní služby.¹⁰ Na českých univerzitách bylo obhájeno také několik kvalifikačních prací,¹¹ ty se však věnují většinou duchovní službě v Armádě České republiky, jejímu přínosu a možnostem využití v současnosti. Dějiny duchovní služby tak zmiňují pouze v rámci obecného úvodu do tématu.

Obecně lze říci, že více zpracováno je působení vojenských duchovních v československé zahraniční armádě na Západě v letech 1939–1945, zatímco ostatním obdobím (armáda rakousko-uherská, prvorepubliková i poválečná) je věnováno pozornosti o poznání méně. Dalším příspěvkem k tématu se tak snaží být i tato publikace.

Velmi skromná je literatura věnovaná dějinám rakouského vojenského kléru. V podstatě jedinou významnou práci představuje kniha Emericha Bielika *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des apostolischen Feldvicariates*.¹² V ní podal vývoj vojenské duchovní péče od středověku do konce 19. století. O struktuře vojenského kléru, rozsahu jeho působnosti a o výkonu vlastní duchovní péče podrobně informuje dobová církevní příručka apoštolského polního vikáře Johanna Michaela Leonharda *Verfassung der Militär-Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten*.¹³ Období

¹⁰ SEKERA, Martin, *Válka v časopisech, časopisy ve válce*, in: GEBHART, Jan – ŠEDIVÝ, Ivan (eds.), *Česká společnost za velkých válek 20. století*, Praha 2003.

¹¹ HŮLKOVÁ, Petra, *Úloha, poslání a přínos Duchovní služby v Armádě České republiky*, Bakalářská práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, 2014; LAŇKA, Jiří, *Fenomén náboženství v ozbrojených složkách. Možnosti kaplanství u PČR na základě reflexe zkušeností DS AČR*, Diplomová práce, Teologická fakulta Jihočeské university v Českých Budějovicích, 2010; MALÝ, Pavel, *Duchovní služba v ozbrojených složkách z pohledu Policie České republiky*, Diplomová práce, Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2012; UHER, Zdeněk, *Duchovní služba Armády České republiky*, Diplomová práce, Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2010; VARGA, Roman, *Náboženská dimenze člověka – možnosti a způsoby rozvoje. Duchovní služba v Armádě České republiky*, Diplomová práce, Teologická fakulta Jihočeské university v Českých Budějovicích, 2012.

¹² BIELIK, Emerich, *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des apostolischen Feldvicariates*, Wien 1901.

¹³ LEONHARD, Johann Michael, *Verfassung der Militär-Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten*, Wien 1842.

první světové války je věnována kniha Viktora Lipusche Österreich-Ungarns katolische Militärseelsorge im Weltkrieg, ¹⁴ kterou lze považovat za stěžejní i přesto, že již existují rovněž mladší práce. ¹⁵ Činnost polních rabínů přibližuje kniha Erwina Schmidla *Juden in der k. (u.) k. Armee* z roku 1989. ¹⁶

Z výše uvedeného tak vyplývá, že sekundární literatura k tématu není hojná. Primárním zdrojem informací o vojenské duchovní službě tak jsou především archivní materiály. Těch, stejně jako již bylo zmíněno u literatury, není mnoho. V aktech Generálního velitelství Praha, které vzniklo v roce 1719, je možné nalézt první zmínku o vojenském duchovenstvu až k roku 1800. ¹⁷ Písemnosti polních superiorátů stejně jako všech ostatních pomocných orgánů ¹⁸ generálních velitelství se však u nás nedochovaly vůbec. ¹⁹ Totéž platí i pro na ně navazující velitelství sborová. ²⁰ Rakouský polní klérus je v tištěných vojenských schematizmech poprvé uváděn od roku 1803, ²¹ a sice na prvním místě v rubrice *vom Stabe*. Jako samostatná skupina jsou duchovní vedeni až od roku 1852. ²² Spisový materiál

¹⁴ LIPUSCH, Viktor, *Österreich-Ungarns katolische Militärseelsorge im Weltkrieg*, Wien 1938.

¹⁵ KÜHNERT, Wilhelm, *Die evangelische Militärseelsorge im alten Österreich*, Wien 1974; LEGLER, Johannes, *Militärseelsorge in der österreichisch-ungarischen Armee von 1867 bis 1918*, Wien 1979; GRUBER, Franz, *Aus der Geschichte der Militärseelsorge und der Militärseelsorger in Österreich*, Wien 1987; STEINER, Peter, *Militärseelsorge in Österreich. Aufbau, Gliederung und Organisation (1848–1992)*, Wien 1992.

¹⁶ SCHMIDL, Ervin A., *Juden in der k. (u.) k. Armee 1788–1918. Jews in the Habsburg Armed Forces 1788–1918*, Eisenstadt 1989.

¹⁷ Vojenský historický archiv Praha (VHA), BOHÁČKOVÁ, Eva, *Generální velitelství Praha 1723–1882*, Praha 1977, I. díl, archivní pomůcka, s. 63.

¹⁸ Spisy pomocných orgánů netvoří samostatnou registraturu a jejich agenda byla podle povahy začleněna do agendy jednotlivých oddělení.

¹⁹ VHA, BOHÁČKOVÁ, E., *Generální velitelství...*, s. 12.

²⁰ VHA, BOHÁČKOVÁ, E., *9. sborové velitelství 1883–1919*, Praha 1974, I. díl, archivní pomůcka, s. 9.

²¹ VHA, f. Sbírka schématismy, věstníky, zákoníky (Schématismy, věstníky), *Oesterreichischer militaer Almanach für das Jahr 1803*.

²² VHA, f. Schématismy, věstníky, *Militär-schematismus des Österreichischen Kaiserthumes 1852*, s. 722.

zásadního významu lze očekávat ve vídeňském Kriegsarchivu, kde jsou uloženy fondy Apoštolského polního vikariátu²³ a Dvorské válečné rady. Ty autor neměl příležitost studovat a je třeba uvést, že množství archivního materiálu není dosud zcela vytěženo ani rakouskou historickou vědou.

Informace o působení vojenské duchovní služby v 19. století je možné čerpat z dochovaných úředních a pomocných knih²⁴ jednotlivých vojenských těles, vojenských zařízení a polních superiorátů. Ve Vojenském historickém archivu v Praze (VHA) je dochováno celkem 37 těchto knih z let 1781–1935, většinou se jedná o knihy výnosů a nařízení (kopiáře oběžníků pro polní klérus), případně podací protokoly.

Pro přelom 19. a 20. století jsou ve VHA k dispozici vojenské služební předpisy. Ty jako pramen normativní povahy poskytují obraz o organizaci duchovní služby v rakousko-uherské²⁵ a československé²⁶ armádě.

Pro studium duchovní služby v prvorepublikové armádě je limitujícím faktorem skutečnost, že fond MNO dosud není archivně zpracován. O něco

²³ Ve fondu o celkovém rozsahu 459 evidenčních jednotek jsou uloženy písemnosti centrálních orgánů vojenské duchovní správy z let 1489–1918, a to hlavně správy katolické. Naprostá většina archiválií pochází z období po roce 1773, starší jsou dochovány pouze torzovitě. Spisy jsou dochovány ve dvou řadách, vedle toho je řada z nich zařazena do věcných skupin (zajatecké tábory, dopisy, jurisdikce, zákony, patenty a nařízení, služební předpisy, dějiny vojenské duchovní služby, matriční výpisy, vojenské kostely a kaple, nadace, polní špitály, vzdělávací a výchovné ústavy, personálie, pastorační listy, tisky apod.).

²⁴ VHA, f. Varia-R.

²⁵ VHA, f. Sbíрка vojenských předpisů Rakousko (Předpisy R), k. 1, sign. A-1, h, Organische Bestimmungen für die Militärseelsorge; VHA, f. Předpisy R, k. 15, sign. A-16, f, Bestimmungen für die Militärseelsorge und für die Matrikelführung im Kriege; VHA, f. Předpisy R, k. 15, sign. A-16, c, Dienstvorschrift für die Militärgeistlichkeit; VHA, f. Předpisy R, k. 138, sign. I-1, Vorschrift über die Führung der Militärmatrikeln; VHA, f. Předpisy R, k. 180, sign. A-1, h, Organische Bestimmungen für den Seelsorgedienst in der k. k. Landwehr; VHA, f. Předpisy R, k. 194, sign. I-16, Statut für das k. u. k. Marine - Pfarr - Amt und Dienstvorschrift für die Marine – Geistlichkeit; VHA, f. Předpisy R, k. 194, sign. I-16, Statut für das k. u. k. Marinesuperiorat und Vorschrift über die Führung der Marinematrikeln.

²⁶ VHA, f. Sbíрка služebních knih branné moci, k. 13, inv. č. 35, sign. A-XI-I, Duchovní služba v míru a za branné pohotovosti státu.

málo lepší situace je u období poválečného, kdy zpracovány jsou alespoň ročníky MNO 1945 a 1946. Materiál byl ovšem poškozen při povodních v srpnu 2002, kdy byl objekt karlínské Invalidovny, ve kterém v té době Vojenský historický archiv sídlil, zatopen rozvodněnou Vltavou.

Předkládaná publikace představuje působení vojenské duchovní služby od nejstarších dob do roku 1950 a chce čtenáře seznámit s významnými postavami vojenského kléru a jejich prací v jednotlivých historických epochách. V širší perspektivě se dotýká dalších témat církevních dějin, jakými jsou vztah církve a státu nebo samotná přítomnost duchovních v armádě. Jednotlivá údobí vždy tvoří samostatnou kapitolu, v níž je představena organizace a působení duchovní služby v této časové periodě. Těžiště zájmu však tvoří století dvacáté.

První svazek se věnuje genezi a vývoji struktury duchovní služby v armádě. Přestože přítomnost kněží při vojsku můžeme pozorovat od dávných časů, zvláštní pozornost je věnována utváření institucionalizované podoby úřadu duchovní správy na půdě konkrétního státního útvaru – habsburské říše. Světový konflikt pak potvrdil význam přítomnosti kněží ve vojsku. Navazující druhý díl představí fungování duchovní služby v československé armádě v letech 1918–1950 a vojenské kněze, kteří se svojí činností nermazatelně zapsali do jejích dějin. Jsou mezi nimi generálové i prostí kněží, v jejichž řadách nechybí hrdinové domácího odboje ani oběti nacistické perzekuce nebo poúnorového režimu. Obě části doprovází několik desítek unikátních, doposud nikdy nepublikovaných fotografií.

V rámci jednotlivých časových období jsou vždy průběžně prezentovány medailonky konkrétních vojenských duchovních, jejichž služba a osudy jsou pro daný časový úsek charakteristické. Výzkum starších dějin do začátku 19. století představuje samostatný okruh otázek. Aktivita vojenských duchovních v 19. století jsou mnohdy propojeny s národním hnutím. Století dvacáté pak přineslo několikerou likvidaci této armádní složky a opakované úsilí o její obnovení. Práce si v žádném případě nechce činit nárok na úplnost. Z několika stovek duchovních, kteří v prvních pěti dekadách 20. století ve vojsku sloužili, bylo selektivně vybráno pouze několik desítek osobností, jejichž životní příběh může oslovit i dnešního čtenáře. Nebylo úmyslem, aby publikace působila dojmem jakési hagiografie.

Nicméně zásluhy vojenských duchovních dalece převyšují všechna jejich osobní selhání. Proto by bylo nespravedlivé jejich práci více odsuzovat než chválit. I tak jsou zmíněny základní obtíže, jež provázely jejich službu, i osobní konflikty, kterým se při nejlepší vůli mnohdy nedokázali vyhnout.

Při sestavování jejich portrétů byly využity především vojenské personální spisy. Jedná se v první řadě o kmenové listy a kvalifikační listiny. Oba typy osobních spisů sahají k samým počátkům evidence vojenských osob do období reforem Marie Terezie a Josefa II. a používaly se až do roku 1950, tedy úctyhodných 180 let. Jejich vznik souvisí s centralizací a rozsáhlými reformami civilní a vojenské správy.

Sbírka kmenových listů vznikla z činnosti náhradních těles vojenských jednotek, která měla za úkol vést už v míru kmenovou agendu pro běžnou potřebu doplňování armády i jako důležitý podklad pro vypracování mobilizačních plánů. Kmenové listy navazovaly na dříve používané *Musterlisten* a *Standeskarten* vedené v letech 1740–1820. Jejich vznik byl umožněn zkvalitněním státní evidence obyvatelstva a souvisí se zavedením konskripčního systému doplňování mužstva. Reskriptem z 10. března 1770 bylo nařízeno duchovním, aby po skončení probíhající konskripce podávali čtvrtletně krajským úřadům výkazy ze všech tří druhů matrik s odkazy na právě zaváděná domovní čísla. Ty byly podkladem pro vypracování přesnějších odvodních seznamů. K dalším výrazným změnám v evidenci došlo po vydání branného zákona v roce 1868. Branné předpisy z roku 1912 v § 24 stanovovaly, že správci matrik (tj. faráři) byli povinni v každém roce ve spolupráci se starostou obce výpisem z matrik narozených vypracovat seznam branných povinníků, tj. jinochů, kteří v příštím kalendářním roce završí 19 let.

Sbírka vojenských kmenových listů uložená ve Vojenském historickém archivu v Praze zahrnuje osobní spisy vojáků narozených v rozmezí let 1750–1910, přičemž jednotlivé ročníky jsou různě dochované a rozsah v jednotlivých ročnících kolísá. Ročníky narozených v letech 1750–1865 jsou poměrně torzovité, ročníky 1865–1875 nejsou dosud archivně uspořádány a ročníky narozených 1887–1910 byly v minulosti na základě neodborného rozhodnutí z větší části necitlivě proskartovány. Mladší ročníky, tedy vojáci narození po roce 1910, mají své osobní spisy uloženy ve vojenských

archivech v Bratislavě (ročníky 1911–1920) a v Trnavě (ročníky narozených od roku 1921).

Vnější a vnitřní znaky kmenových listů se v průběhu staletí měnily. Až do poloviny 19. století byl veden jeden list předtištěný na šířku oboustranně. Ve druhé polovině 19. století byly údaje psány na dvojlistu předtištěném na výšku. Postupně do něj byly vkládány další listy. Kmenové listy z 18. století obsahují jen nejzákladnější údaje: jméno a příjmení, rok a místo narození (včetně panství), náboženské vyznání, stručný popis osoby, datum odvodu, datum nástupu do první činné služby, druh zbraně, číslo pluku, praporu a setniny a příslušné změny, jimiž voják prošel. Zrušení původně doživotní vojenské služby v roce 1802 a zřízení zeměbrany a zálohy si vyžádalo rozšíření údajů o délce služby v řadovém vojsku, v záloze a v zeměbraně.

Od poloviny 19. století se tak počet rubrik výrazně zvýšil a nově se uvádí také příslušnost k obci v době odvodu, dosažené vzdělání civilní a vojenské (včetně znalosti jazyků), jiné dovednosti a schopnosti (například od roku 1913 řízení motorového vozidla), civilní povolání a rodinný stav. Od konce 19. století se začínají dodatečně dopisovat jména rodičů včetně rodného příjmení matky a celá adresa blízkých příbuzných. Příslušnou rubriku však obsahují až formuláře vytištěné po vzniku Československé republiky. V souvislosti se zvýšeným pohybem obyvatelstva v 19. století se sledovaným údajem stává také plná adresa bydliště včetně pozdějších změn. Vložené superarbitrační listy mohou obsahovat zdravotní údaje odvedených, kteří žádali o zproštění služebních povinností ze zdravotních důvodů, a u zraněných nebo nemocných vojáků, přičemž se důsledně zjišťovalo, zda ke změně zdravotního stavu došlo v důsledku plnění vojenských povinností.

Osobní spisy vojáků jsou vedeny pouze po dobu trvání branné povinnosti, tedy do dovršení věku padesáti let. Jakékoli pozdější změny nejsou zaznamenávány. Neobsahují proto údaje o úmrtí, pokud k němu nedošlo v průběhu vojenské služby nebo v době trvání branné povinnosti. Zápisy jsou však dodatečné, tedy zjištěné v době, kdy se branec nedostavil na rozkaz, kterým byl povolán na vojenské cvičení nebo k nástupu činné služby v případě mobilizace. Někdy úmrtí nebylo oznámeno vojenským úřadům vůbec. Až do roku 1918 jsou vojenské osobní spisy psány výhradně

německým jazykem a kurentním písmem. Po vzniku republiky se přistupuje k vyplňování předtištěných formulářů mechanickým psacím strojem. V textu se užívá tehdy vžitých zkratk a k jejich rozluštění je třeba znát dobovou vojenskou terminologii. Data v období první světové války však byla málo pečlivě zaznamenávána a mnohdy úplně chybí.

Kvalifikační listiny důstojníků navázaly na dříve užívané konduktní listiny, které byly v podstatě vysvědčením o chování a potvrzením způsobilosti. Podobně jako kmenové listy poskytují stručné informace k průběhu vojenské služby (vstup do armády, přeložení, povýšení, propuštění). Ve větším rozsahu, než spisy řadových vojáků však obsahují údaje o postupu v hodnosti, služebním zařazení, údaje o vojenském vzdělání a absolvovaných kurzech včetně prospěchu, zápočty let vojenské služby pro výpočet odpočívňých platů, záznamy o přiznání různých finančních nároků, vyplácení služného a dalších požitků (příspěvek na ošacení nebo dráhu), záznamy o nemocech, dovolených, disciplinárních řízeních, trestech a další informace vyplývající ze služebního poměru. Podstatnou část důstojnického spisu tvoří každoroční kvalifikační popis, ve kterém nadřizený hodnotil osobnostní, lidské a charakterové vlastnosti důstojníka, jeho intelekt, vzdělání, vojenské schopnosti a na jejich základě stanovoval stupeň kvalifikace a nastiňoval další možnou perspektivu (povýšení, přeložení na významnější místo). Na rozdíl od spisů mužstva jsou u důstojníků zaznamenávány také sňatky a narození dětí a rovněž osobní a rodinné hmotné a finanční poměry (bytová situace, dluhy). Setkat se můžeme i se záznamy o úmrtí, neboť v případě důstojníků se jednalo o vojenského důchodce, který setrval v evidenci vojenské správy i po splnění branné povinnosti a přeložení do výslužby. Studium osobních spisů jakožto materiálů úřední povahy má zásadní význam při zpracování životopisů jednotlivých osobností.

Desetiletími zaužívané kmenové listy a kvalifikační listiny byly v roce 1949 zrušeny a nahrazeny novým typem personální dokumentace podle sovětského vzoru. V roce 1950 byly uzavřeny a nebyly do nich prováděny žádné další záznamy, byť s určitými výjimkami se můžeme setkat. Pro vojáky základní služby byl zaveden tzv. krátký osobní spis a pro důstojníky z povolání vojenský osobní spis. Ty kromě vojenských záznamů nyní obsahují také služebně politické charakteristiky, posudky, životopisy a jiné. Nově se

také setkáváme s portrétní fotografií, kmenové listy ani kvalifikační listiny až do roku 1949 fotografie neobsahují.

Pro doplnění životopisných dat byly využity i další materiály úřední povahy personálního charakteru: osobní spisy církevní provenience, dokumentace související s evidencí obyvatelstva nebo materiál vzniklý z činnosti represivních aparátů. U trestně stíhaných osob byly vytěženy justiční materiály. Ve zcela ojedinělých případech byly využity rovněž archivní materiály osobní povahy (vzpomínky, deníky) u těch duchovních, ke kterým se dochovaly.

Dramatické zvraty, které provázely první půli 20. století, výrazně ovlivnily nejen strukturu společnosti a politický i hospodářský systém, ale zasahovaly také do života jednotlivců a měnily jejich osudy a další směřování. Jak tzv. „velké dějiny“ ovlivňují osudy „malých“ jednotlivců, kteří je svými životy vyplňují, to můžeme v následujícím textu sledovat i na poněkud netypické profesní skupině vojenských duchovních. Vždyť také jejich životy kopírovaly všechny eskapády první poloviny 20. století. Přitom i zde platí, že více než vzpomínat je třeba se poučit.

Duchovní v uniformě

Od dávné minulosti

Tato první kapitola naznačuje stručný přehled práce vojenských duchovních od nejstarších dob do 20. století a ve zkratce se dotýká jejich činnosti v různých časových údobích. Spojení vojska a duchovních je zřejmě tak staré, jako válčení samo. Boje a války s sebou přinášely zranění a smrt bojovníků. Přítomnost kněží jim měla ulehčit překonání těchto osudových chvil. Duchovní péče o umírající, povzbuzování raněných, pochovávání padlých, vyprovázení vojáků na bojiště, žehnání, oběti a modlitby za vítězství, za ukončení konfliktu a za mír – při všech těchto rituálech byla přítomnost kněží nezastupitelná.

Jejich role se však lišila a vyvíjela v návaznosti na kulturu a náboženství, které zastupovali, a na historické změny, kterými společnost procházela. „Ve všech dobách a národech bylo za zvlášť důležité považováno věnovat se duchovním záležitostem také ve vojenských leženích, ano a obzvláště tam je konat se zvláštní vážností a okázalostí.“²⁷ Tak začíná Emerich Bielik úvod ke svým dějinám. „Pohanští kněží v nich přinášeli oběti na oltářích, modlili se za vítězství a z vnitřností obětních zvířat či letu ptáků věstili úspěch či neúspěch v boji.“²⁸ Ze staré Mezopotámie máme zmínky o kouzelnících krácejících v čele vojsk táhnoucích do boje, aby je povzbuzovali k udatnosti. „Či nestavěli již pohanští Římané obrazy a symboly svých

²⁷ BIELIK, E., c. d., s. 1.

²⁸ Tamtéž.

bohů v čelo svých legií? Nenosili i pohanští předkové naši s sebou do války sošek svých model domácích a bůžkův?²⁹

Bible ve Starém zákoně zmiňuje na více místech účast duchovních ve válkách. Ve druhé knize Mojžíšově je popisován boj Izraelitů s Amalečany v Refidim. Zatímco Izraelité bojovali, Mojžíš vystoupil na pahorek, aby se modlil. Když měl Mojžíš zdvižené ruce, vítězili Izraelité. Když jeho ruce ochably a klesly, vítězili Amalečané. Ruce Mojžíšovy se však unavily. Áron a Chur tedy podpírali jeho ruce, každý z jedné strany, takže jeho ruce zůstaly pevné až do západu slunce. Jozue porazil ostrším mečem Amalečany a jejich válečné sbory.³⁰

Řeholní kněz poskytuje poslední útěchu umírajícímu vojákovvi. Výřez ze studie k monumentální nástěnné malbě (13×3 m) Daniela Maclise Setkání Wellingtona a Blüchera po bitvě u Waterloo z roku 1858 (veřejně dostupné).

Když měl Mojžíš zdvižené ruce, znamenalo to, že je bojovníkům předávána mimořádná síla. Tato mimořádná moc je přijatá od Hospodina

²⁹ ZHÁNĚL, Rudolf, *Pomocná vojenská duchovní správa* 8, in: *Časopis katolického duchovenstva*, roč. 49, č. 10, 1908, s. 652.

³⁰ Ex. 17,8–13.

a z Mojžíšových rukou přechází na izraelské bojovníky. Když Mojžíšovy ruce klesají, přestává působit Hospodinova síla a moc v izraelských bojovnících. Mojžíš měl po boku druhy, kteří ho podepřou, když jeho vlastní síly umdlévají. Z každé strany mu tedy Áron a Chur podpírali unavené ruce, takže Mojžíš mohl mít ruce zdvižené po celou dobu boje až do setmění. Na místě vítězné bitvy postavil Mojžíš oltář a pojmenoval jej Hospodin je má korouhev³¹ – tedy vojenský symbol, symbol jednoty a pospolitosti a zároveň symbol jednotky a její cti.

V páté knize Mojžíšově nalezneme kapitolu nazvanou *Pokyny pro dobývání měst*. „Než podstoupíte boj, přistoupí kněz a promluví k lidu. Řekne jim: „Slyš Izraeli! Dnes podstupujete boj proti svým nepřátelům. Neklesejte na mysli, nebudte ustrašení, nemějte z nich hrůzu. Vždyť Hospodin, váš Bůh, jde s vámi, aby za vás bojoval s vašimi nepřáteli a zachránil vás.“³² Kněz zde posiluje vojsko před bojem a jako služebník Boha krále rozňuje bojovníky k udatnosti.

Také v knize Jozue jsou popisováni levitští kněží nesoucí archu úmluvy, kteří doprovázejí vyvolený národ na jeho cestě do Izraele a hrají jistou významnou úlohu i v otázce boží přízně ve válečných záležitostech.³³ Obléhání Jericha pak svatopisec popisuje jako liturgický obřad, v němž má své místo archa úmluvy nesená kněžími, rituální čistota vojáků, troubení rohů a další jevy obvyklé ve slavnostních procesích.³⁴

V uvedených případech pochopitelně nemůžeme hovořit o vojenských kaplanech v dnešním smyslu slova. Mohou však být pro současné vojenské duchovní jistou inspirací, pokud jde o modlitbu za svěšené vojáky, kteří se na duchovní podporu kněží doprovázejících jednotku mohou vždy spolehnout.

Římský tetrarcha Konstantin, který dosud vyznával staré pohanské náboženství, měl večer před bitvou u Milvijského mostu zvláštní vidění. Při západu slunce spatřil na obloze planoucí kříž s písmeny XP (Χριστός)

³¹ Ex. 17,15.

³² Dt. 20,2–4.

³³ Joz. 4,10–14.

³⁴ Joz. 6,1–20.

překříženými přes sebe a pod nimi nápis *In hoc signo vinces*.³⁵ Proto ho nechal vyřít na štíty svých bojovníků. Následujícího dne 28. října 312 porazil čtyřnásobně silnější armádu císaře Maxentia. Vítězství bylo připisáno Kristu a Konstantin poté zásadně změnil náboženskou politiku říše ve prospěch dosud pronásledovaného křesťanství.

Co existovalo v pohanských dobách, nemohlo být opomenuto ani s šířícím se křesťanstvím. „Proto také křesťanští králové a vojevůdci se o to starali, aby vedle žoldu pozemského dostávalo se vojínům vždy i daleko drahocennějšího poučení duchovního. Ano, kněz a náboženství nejsou nikterak v řadách vojenských zbytečnými, nýbrž naopak činiteli velmi důležitými.“³⁶

Již za časů Karla Velikého byli při vojsku kněží, aby pečovali o duchovní potřeby vojáků a vojevůdců. Od nich se očekávala duchovní pomoc, povzbuzování a útěcha, nikoli přímá účast v bojích. V tomto duchu byla vnímána jejich přítomnost ve vojsku vždy, i v obdobích, kdy jejich působení ještě nebylo institucionalizované. Ve všech historických obdobích existovala představa, že vojenský duchovní bojuje slovem a duchem, nikoli se zbraní v ruce.

První písemná zmínka o konkrétním vymezení pravomocí duchovních v armádě pochází ze 6. století. Jedná se současně i o nejstarší nebiblický pramen svědčící o péči církve o duchovní potřeby vojáků. V Graciánově dekretu nacházíme zprávu, že na žádost císařské posádky v přímořském městě Civitavecchia tamní biskup Laurencius se souhlasem papeže Pelagia I. zřídil u jednotek stálou duchovní službu a na přání vojáků byli jejich pastorační pověřeni jeden kněz, jeden jáhen a jeden podjáhen. Nešlo však o institucionalizaci vojenského duchovenstva, rozhodnutí se vztahovalo pouze na jeden konkrétní případ.

Zásadní písemnou zmínku o duchovních ve vojsku máme z roku 742. Církevní synoda svolaná franským majordomem Karlomanem na 21. dubna do Mohuče, které předsedal arcibiskup a budoucí hlavní patron Německa svatý Bonifác, ustanovila, „že duchovním se zakazuje důrazně nosit zbraň

³⁵ V tomto znamení zvítězíš.

³⁶ ZHÁNĚL, R., *Pomocná vojenská duchovní správa* 8, s. 652.

a táhnout do války s výjimkou těch, kteří doprovázejí vojsko, aby zde konali mše a přenášeli svaté ostatky. Kníže má mít při sobě jednoho nebo dva biskupy spolu s jejich kaplany a každý prefekt jednoho kněze, aby mohli vyslechnout jejich zpověď a uložit jim pokání“.³⁷

Od té doby vždy nacházíme v armádě duchovní, ovšem nikoli proto, aby vládli zbraněmi, ale aby konali pro vojáky bohoslužby, udělovali jim svátosti, těšili raněné a pochovávali mrtvé. V křesťanských dějinách tak prakticky nelze nalézt období, kdy by vojsko kteréhokoli křesťanského panovníka nedoprovázel kněz či mnich. Například roku 1038 táhl s českým knížetem Břetislavem do Polska také pražský biskup Šebíř, jak o tom píše ve své kronice Kosmas. V roce 1158 doprovázel krále Vladislava do Itálie biskup Daniel.

V Anglii se první vojenští kněží objevují také již v 8. století a to, vcelku logicky, na válečných lodích,³⁸ protože na rozdíl od pevniny byli námořníci uprostřed nekonečné vodní plochy odkázáni na pomoc těch, kteří se nacházeli pouze v jejich bezprostřední blízkosti.

Ve středověku se křesťanští duchovní běžně účastnili válečných tažení. Odo, hrabě z Kentu a biskup v Bayeux, v roce 1066 spolu se svým bratrem Williamem, vévodou z Normandie, napadl Anglii. Odo vedl do boje svých 120 rytířů. Protože mu však jeho postavení biskupa zakazovalo nosit meč, používal jako zbraň svou biskupskou hůl. Odo zemřel při jedné z křížových výprav, když během cesty k Božímu hrobu zimoval na Sicílii.

Pro několik následujících staletí nemáme písemné doklady o ustálené spolupráci duchovních a armád. Ani v tak extrémních případech jako byly křížácké výpravy nebo náboženské války nebyla přesně vymezená pravidla pro působení kněží ve vojenských jednotkách, v ošetřovnách či na bojištích, přestože i tam poskytovali pomoc, útěchu a duchovní péči. Jejich činnost závisela na vůli velitele, zpravidla se jednalo o dobrovolnou službu.

³⁷ BIELIK, E., c. d., s. 1.

³⁸ The Entertainment Industry Chaplains, *The 3000 Year History of Chaplaincy*, dostupné z: <<http://enterchaplains.blogspot.cz/p/3000-year-history-of-chaplaincy.html>> [cit. 2. 7. 2018].

Papeži Juliu II.³⁹ se přezdívalo „papež – válečník“, neboť svým vojskům velel na koni a v plné zbroji. V roce 1506 založil Švýcarskou gardu, která chrání papeže dodnes.

Za patrona vojenských kaplanů prohlásil Jan Pavel II. generálního vikáře františkánského řádu svatého Jana Kapistránského,⁴⁰ který působil také v Brně a v Olomouci. Chodil bos jako František z Assisi a konal zázraky. Ve svých sedmdesáti letech se stal vůdčí osobností křížové výpravy proti Osmanské říši. Při obléhání Bělehradu v roce 1456 stanul po boku uherského magnáta Jana Hunyadiho. Stál během bitvy na hradbách, mával korouhví a volal jméno „Ježíš“. Přisuzuje se mu výrok: „Vojenský kněz má hlásat lásku k vlasti, odvahu a statečnost, nemá brát do rukou zbraň, má ošetřovat raněné, zachraňovat duše, pochovávat mrtvé, rozvíjet v sobě i okolo sebe ducha modlitby, obětovat se za správnou věc a konat skutky milosrdenství.“⁴¹

Při nástinu vývoje armády až k dnešku je třeba se zmínit o praxi středověkého lenního systému, která zavazovala k povinnosti osobní a bezplatné vojenské účasti ve válečném tažení. Vojenské zřízení Českého království formalizoval svým ustanovením Karel IV. a přetrvávalo v základních rysech hluboko do 15. století. Jeho podstata spočívala v uplatňování lenního závazku šlechticů vůči králi. Ten měl v případě potřeby postavit vojsko složené ze svých vazalů a svolané hotovosti. Tu tvořili všichni svobodní, kteří se měli na panovníkovu výzvu dostavit i se svými lidmi. Vojenská povinnost tedy vyplývala z jejich lenní vazby na krále a vojenská povinnost poddaného zase zprostředkovaně z vojenské povinnosti jeho pána. Systém měl svůj morální étos vyrůstající ze středověkého ideálu rytířství, věrnosti a oddanosti pánovi a ochoty nasadit život svůj i životy svých poddaných v jeho službách.

³⁹ Papežem v letech 1503–1513.

⁴⁰ Žil v letech 1386–1456.

⁴¹ KODAJOVÁ, Daniela, *Genézia inštitúcie kuráta a pohnuté osudy niektorých vojenských kňazov*, in: KODAJOVÁ D. (eds.), *Sláva šľachetným IV. Osudy kapitánov slovenských dobrovoľníkov 1848/49 a vojenských duchovných*, Liptovský Mikuláš 2016, s. 141.

Brzy se však taková osobní účast ve válečném tažení stala příliš zatěžující, a tak velmoži začali posílat za sebe jako náhradu své služebníky, kterým za zastupování v bojích platili. Odtud už je jen krok k vojskům žoldnéřským a k lancknechtům. Dalším problémem využívání takového způsobu svolávání vojska byla jeho pomalost a těžkopádnost. Obtíž představovala i tradiční praxe spočívající v nasazování zemské hotovosti pouze k obraně země a o jejím vyslání mimo území království musel rozhodovat sněm.

Panská sídla měla vlastní hradní kapli, ve které působil soukromý kaplan té které rodiny. Protože mnoho laiků a zpravidla i šlechticů bylo nedostatečně vzdělaných nebo zcela nevzdělaných, podíleli se často i na správě a chodu panství (anglické *clerk* – úředník tak pochází z latinského klerik – duchovní). Rozumí se tedy, že táhl-li pán do války, doprovázel ho i jeho osobní domácí kaplan.

V prvním století novověku vedle sebe stále fungovaly zemská hotovost i žoldnéřské vojsko. Každý příslušník zemských stavů postavil určitý počet vojáků anebo zaplatil odpovídající částku. Podstatně efektivnější se však od pozdního středověku stalo najímání profesionálních žoldnéřů jak při obraně země, tak při jejich nasazování mimo domácí území, a zkušení velitelé se stále častěji klonili k profesionalizaci armády na úkor zemské hotovosti.

Rovněž rozdělení šlechty na katolickou a protestantskou vyjevilo v souvislosti s armádou potřebu nevyhnutelných změn. Ukázalo se, že katolický císař se nemůže v budoucnu spoléhat na loajalitu protestantské šlechty a středověký systém vojenské služby založený na závazcích vůči panovníkovi je třeba nahradit systémem námezdné vojenské služby masového počtu vycvičených vojáků. Válčení se tak stalo povoláním.

Z tohoto období se nám o vojenských duchovních nedochovalo příliš zpráv. Jejich existence se však předpokládá s tím, že svolavatel pluku najímal i duchovního. Ten také rozhodoval o jeho výstroji a platu. Stejně jako ostatní vojáci byli najatí duchovní po každém uzavřeném příměří propuštěni, byl jim vyplacen žold a byli zbaveni všech závazků.

Z této doby také pocházejí nejstarší instrukce pro vojenské duchovní a popis jejich funkce. Duchovní měl být zbožný a odvážný křesťanský muž, který byl počítán mezi důstojníky a měl i stejné zaopatření. Pobýval

v důstojnickém stanu a jeho úkolem bylo vykonávat duchovní poslání. Vojákům i důstojníkům hlásal boží slovo, utěšoval raněné, vybízel k jednotě, statečnosti a trpělivému snášení obtíží vojenského stavu. Sám má být mužem učeným, zbožným a křesťanským. Vojsko, které bylo svoláváno bubnem před stan hejtmana, měl napomínat ke zbožnosti a spravedlnosti, ke křesťanské kázni a bohumilému životu a kárat jejich nepravosti. K roku 1531 je vlastní kaplan zmiňován i jako součást štábu polního dělostřelectva.⁴²

Použití pěchoty ve větším taktickém měřítku a její organizace spadá do časů císaře Maxmiliána I., který organizoval lancknechty pod vedením zkušených vojevůdců do organizačních celků, tzv. houfců. Velitelem takového houfce byl polní plukovník, který tyto houfce sestavoval pouze pro dobu trvání války. Lancknechtský houfec se členil do několika praporců. Počet praporců nebyl v každém houfci stejný, avšak praporec již mívál zpravidla stálý počet příslušníků – 400 mužů. Koncem 16. století mizí z vojenské řeči výraz lancknecht a na jeho místo se dostává výraz pěšák.

Značný posun v organizaci armády znamenala třicetiletá válka. Zatímco na jejím začátku se ještě běžně setkáváme s žoldnéřskými pluky, o třicet let později jsme svědky budování stálé armády pod přímou podřízeností panovníka jako vrchního velitele, který svůj úřad vykonává prostřednictvím Dvorské válečné rady. V jejím průběhu totiž došli velící generálové k poznání, že ke zdárnému vedení válek je nutně zapotřebí již v době míru stále školeného vojska. Proto po jejím skončení dochází v evropských armádách k ponechání některých pluků ve zbrani jako kádru příští mírové armády. V rakouských zemích zůstalo ve zbrani devět pěších pluků, z nichž nejstarší byly pluk 11 doplňovaný z jižních Čech a pluk 8 doplňovaný branci z Brna a okolí. Úkolem nově budovaných jednotek je ochrana země před vnějším nepřítelem a udržování vnitřního pořádku i v době míru. Přechod ke stálým armádám v podřízenosti státu byl podpořen i dalšími procesy patrnými v tomto období, zejména absolutistickým způsobem vlády a existencí silných centralizovaných monarchií. Od roku 1718 se začíná užívat názvu pěší pluk. Od roku 1766 byly pěším plukům přikázány stálé posádky.

⁴² VHA, VORLÍČEK, Jiří, *Historický vývoj organizace jednotlivých druhů zbrani rakousko-uherské armády 1648–1914*, Praha 1974, strojopis, s. 40.

Přítomnost duchovních ve vojsku není možné vnímat pouze formálně. Mnohdy znamenali skutečně významnou duchovní a morální podporu pro bojující muže. Na začátku září 1683 dorazil polský král Jan III. Sobieski se svými deseti tisíci pěšáky a čtrnácti tisíci jezdci na Kahlenberg – vysoký vrch nedaleko již tři měsíce Turky obležené a zoufale se bránící Vídně. V noci z 11. na neděli 12. září v ruinách kostelíku, který předtím vyznačovali islámu rozmetali, sloužil papežský vyslanec blahoslavený Marek z Aviana mši svatou, při níž polský král sám ministroval a s četnými rytíři svého vojska přistoupil k svatému přijímání. Druhého dne pak jeho andělští husaři spolu s dalšími koaličními vojáky na hlavu porazili tureckou armádu Kara Mustafy Paši a tím jednou pro vždy zastavili další postup tureckých vojsk dále na západ.⁴³

Ve dnech 31. července až 1. listopadu 1648 Praha úspěšně odolávala útokům švédských armád. Když Švédové vydrancovali Hradčany a Malou Stranu, byl 27. července 1648 zahájen útok na Staré a Nové Město pražské. Symbolem obrany Prahy se staly boje na Kamenném mostě. Ten statečně hájili pražští studenti pod vedením jezuity Jiřího Plachého. Ihned po prvním poplachu zavřel s jedním z druhů staroměstskou mosteckou bránu. Byl proslulý značnou neohrožeností a již ve své době se stal legendou. Švédové dokonce pokládali dlouhého pátera měřicího přes dva metry za čaroděje, který dokáže odvrátit od sebe a svých spolubojovníků nepřátelské kulky. Za své činy byl Jiří Plachý oceněn císařem Ferdinandem III. a uctíván již svými současníky. Části jeho zbroje byly uchovávány v Klementinu ještě roku 1863 a každoročně bývaly nošeny při slavnostním průvodu k Mariánskému sloupu na Staroměstském náměstí. Návštěvníci Prahy si mohou účast kněze a jezuitského profesora Jiřího Plachého při bojích o Prahu připomenout i prohlídkou dioramatu boje na Karlově mostě v bludišti na Petříně, jehož autory jsou Karel a Adolf Liebscherové.⁴⁴

⁴³ PERNES, Jiří a kol., *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918*, Praha 2003, s. 87.

⁴⁴ PARKÁN, František, *Pomníky konce třicetileté války u nás*, in: *Dějiny a současnost*, roč. 30, č. 6, 2008, s. 21–23.

Ve válkách 20. století

V novodobých dějinách byli vojenští kaplani všude, kde byla jejich přítomnost potřebná a v bezprostřední blízkosti bojů působili často nad rámec svých povinností. Riskovali život v ostré palbě, prolézali útroby hořících lodí, když okolo pršely střepiny a úlomky, a pátrali po těch, kteří potřebovali pomoc. Na bojištích vyhledávali raněné, umírající a mrtvé. Poskytovali jim úlevu, zachraňovali je, odnášeli na ošetřovny a modlili se u nich. Řada velitelů v hlášeních uváděla, že muži si kaplana cení, jako když dítě ví, že je u něj jeho máma. Po večerech obcházeli zákopy a střelecká postavení, rozmlouvali s vojáky a podělovali je drobnými dárky.

„Nikdo nemá větší lásku než ten, kdo položí život za své přátele,“⁴⁵ říká Ježíš v evangeliu svatého Jana. Jak hluboce dojímavý je pak čin jednotlivce, který je ochoten obětovat se nejen pro pozemský život druhého člověka, ale také pro jeho duši. Rudyard Kipling se ve svém mistrovském díle *The Irish Guards in the Great War* dotýká role vojenských kaplanů, kteří při službě vojákům až přespříliš riskovali své vlastní životy. Píše, že velící důstojníci zvažovali a později i zakázali kněžím vystavovat se svévolně nebezpečí v předních pozicích a při útoku. Kněží bez rozdílu zde ve svém altruizmu pod heslem „Co je ztráta života v porovnání se ztrátou lidské duše?“ k veliké radosti mužstva totiž často ignorovali rozkazy.

C. S. Lewis říká, že odvaha není pouze ctnost, ale je mírou všech ctností v okamžiku zkoušky. Odvaha je první ze ctností, protože díky ní jsou všechny ostatní ctnosti možné. Ti, kteří se rozhodnou stát se kaplany v ozbrojených silách svých národů mají, anebo se alespoň snaží mít, právě takovou odvahu. Dělají to ne pro svou slávu, ale aby byli nablízku svým bližním v jejich hodině zkoušky. Každý z nás vnímá křehkost lidského života. Tím spíše si ji jistě uvědomuje voják, který se denně pohybuje po tenké hranici mezi životem a smrtí. I když se míra religiozity populace liší v závislosti na čase i místě a podle všech ukazatelů v současné západní společnosti zřejmě klesá, našli bychom jen málo armád, v jejichž řadách by nepůsobili kněží, kazatelé, rabíni nebo jiní „svatí“ mužové.

⁴⁵ Jan 15,13.

„ . . . forever, Amen. Hit the dirt.”

„...až na věky věků, amen. K zemi!“ Slavný válečný karikaturista Mauldin zachytil situaci, jíž se stal sám svědkem. Kněz právě celebroid mši pro skupinku vojáků, když se přihn timer německý stíhací letoun a začal prostor ostřelovat. Kněz se vrhl do bahnité jámy a pleskající kulky jej minuly jen o pár metrů. Poté, co letadlo zmizelo, dokončil liturgii, jako kdyby se nic nestalo (veřejně dostupné).

Lyle W. Dorset ve své knize⁴⁶ věnované americkým vojenským kaplanům za druhé světové války píše, že více než 12 tisíc protestantských pastorů,

⁴⁶ DORSETT, Lyle W., *Serving God and Country. United States Military Chaplains in World War II*, New York 2012.

katolických kněží a židovských rabínů opustilo bezpečí domova, aby se jako vojenští duchovní připojili ke sborům, které bojovaly po celé Evropě, Asii a na volném moři. Byli to muži víry pod palbou, kteří projevili neobyčejnou odvahu a obět a kteří by šli až do pekel, aby zachránili duši jediného vojáka. Vyzbrojeni pouze Biblí a Tórou šli všude tam, kam šli i jejich vojáci. Od krvavých pláží Normandie do zbořených měst Evropy, přes džungle na Guadalcanalu až po Okinawu v Pacifiku. Modlili se s muži pochodujícími do boje na zemi i s námořníky čelícími útokům kamikadze ze vzduchu. Doprovázeli své muže bez ohledu na jejich víru, vojáky, kteří do posledního dechu obětovali své životy v boji proti tyranii. Na osudech vojenských kaplanů popisuje příběhy jedněch z nejobtížnějších a nejobětavějších lidí, kteří sloužili v ozbrojených silách. Mnozí přišli o život nebo v průběhu služby utrpěli vážná zranění.

Kaplani byli významným přínosem pro morálku každého pluku. Pro vojáky pořádali bohoslužby a kázání. Těm, kteří potřebovali pomoc, poskytovali rady a útěchu. Pomáhali s řešením potřeb těch, kteří se na ně obraceli. Vojákům pomáhali přenést se přes bolest z odloučení od svých milovaných a dali k dispozici nejlepší léta svého života, aby pomohli udržet muže duchovně i morálně na výši a aby byli připraveni na cestu z tohoto světa beze strachu a zoufalství. Vojenští duchovní sehráli základní roli v amerických ozbrojených silách. Kromě náboženské činnosti a poskytování morální a duchovní podpory byla důležitá jejich služba rodinám raněných nebo pozůstalým po padlých, pro které fungovali jako kontaktní místo, informovali je o stavu nebo smrti jejich nejbližších a pomáhali jim v boji s úřední mašinerií vojenské byrokracie. Zaplatili za to vysokou cenu. V letech 1941–1945 padlo 100 amerických vojenských duchovních, 275 jich bylo zraněno a 42 zajato.

Jako zajatci Japonců prožívali příběhy mučednictví, utrpení a zoufalství, jež téměř nelze popsat. Stali se vězni až do konce války a byli jim vydáni na milost. Život v zajetí byl nekonečnou řadou otřesných zážitků, věčného hladu a vyčerpání, děsivých, zoufalých nocí. Žádný zajatec nikdy nezapomněl, co prožil. Nikdo z nich nedokázal vytěsnit z paměti hrůzy, které museli přetrpět. V nejtěžších chvílích se zdálo, že válka s Japonskem nikdy neskončí a oni už nemají v co doufat a o co

se opřít, kromě společné víry a vzájemného přátelství. To byla jejich jediná naděje.

Pravděpodobně nejznámější je příběh čtyř kaplanů (*Four Chaplains*). Odehrál se 3. února 1943 na palubě lodi USAT Dorchester, která převážela vojáky do Grónska. Shodou okolností byli na palubě hned čtyři kaplani, kteří doprovázeli své jednotky: metodistický pastor George Fox (43), rabín Alexander D. Goode (32), syn vojenského kaplana z první světové války pastor Holandské reformované církve Clark V. Poling (33) a katolický kněz John P. Washington (35). Již před onou osudnou nocí navštěvovali nemocné, vedli bohoslužby a zpívali s muži na palubě. Krátce po půlnoci 3. února byla loď torpédována německou ponorkou U-223 a potopila se během 20 minut do ledové vody necelých 180 kilometrů od Grónska. Mnozí muži ignorovali rozkaz, aby vzhledem k nebezpečí útoku ponorek spali v oblečení a záchranných vestách. Torpédo vyřadilo elektrický systém lodi, ta se ponořila do tmy a téměř ihned se naklonila 30 stupňů na pravobok. Mnozí muži zůstali v podpalubí, řada byla zraněna, jiní zpanikařili. Jen dva ze 14 záchranných člunů se podařilo spustit na vodu a úspěšně použít. Kaplani se snažili muže uklidnit, pomáhali s evakuací lodi a odváděli zraněné do bezpečí. Záchranné vesty došly dříve, než se dostalo na všechny.

Všichni čtyři kaplani pak dali své vesty jiným mužům, dál jim pomáhali do záchranných člunů, uklidňovali a povzbuzovali druhé a modlili se za bezpečí těch, kteří opouštěli loď. Nakonec klesli s lodí do vln, ruku v ruce, s modlitbou a za zpěvu hymnů. Přežilo pouhých 226 z 904 mužů na palubě.

Příběh se brzy stal známým po celých Spojených státech. Všichni čtyři kaplani byli posmrtně vyznamenáni Křížem za vynikající službu (*Distinguished Service Cross*), druhým nejvyšším vyznamenáním U.S. Army, a Purpurovým srdcem (*Purple Heart*), medailí udělovanou zraněným nebo zabitým ve službě. Nejvyššího vyznamenání, Medaile cti (*Medal of Honor*), se jim nedostalo jen proto, že ryze formálně nesplnili požadavek, aby k hrdinskému činu došlo přímo pod palbou. Kongres však vytvořil speciální Medaili čtyř kaplanů zamýšlenou tak, aby měla stejnou váhu a důležitost jako Medaile cti. V roce 1988 byl jednomyslným rozhodnutím Kongresu vyhlášen 3. únor dnem Čtyř kaplanů. Bylo jim

zasvěceno několik kaplí a vydána pamětní známka. Na jejich památku existují dvě nadace.

Vzájemná solidarita těch, kdo jsou vystaveni těžkým válečným zkouškám a každodennímu ohrožení vlastního života, s sebou nevyhnutelně přináší také určitý duchovní rozměr. Vojáci izraelské armády u Zdi nářků (veřejně dostupné).

Ve sborníku příspěvků⁴⁷ věnovaném vojenským duchovním jeho redaktorka Doris L. Bergen odhaluje překvapující fakt, že vojenská duchovní služba existuje v rozeznatelné podobě již více než 1600 let. Nezabývá se však pouze konkrétními historickými momenty od starověku, přes křížové výpravy, americkou občanskou válku a obě světové války až po válku ve Vietnamu. Klade si rovněž zásadní a klíčové otázky. Řeší emocionálně a duchovně intenzivní vztahy, které se vytvářejí mezi duchovními a těmi, kterým slouží. Zabývá se střetem mezi vojenskými a duchovními autoritami, ve kterém se voják často pohybuje. A duchovní? Je především morálním vůdcem a jedním z důstojníků, kteří se podílejí na výcviku mužstva a učí

⁴⁷ BERGEN, Doris L., *The Sword of the Lord. Military Chaplains from the First to the Twenty-First Century*, Notre Dame 2004.

je tvrdě bojovat a statečně čelit smrti? Anebo je spíše otcem, který se snaží proniknout do citlivého nitra svých duchovních synů? Jaká jsou morální a teologická dilemata doprovázející službu vojenského kaplana, pracujícího v prostředí násilí, tlaku a utrpení? Jaké jsou etické důsledky jeho práce? Umí při ozbrojeném střetu pomoci řešit morální konflikt vznikající ve svědomí vojáka mezi aktivní účastí na boji proti zlu a křesťanským požadavkem milovat i své nepřátele ve světle současné církevní nauky⁴⁸ o spravedlivé válce? Jak oni sami na sobě vnímají rozpor mezi mírumilovnými cíli jejich profese a upřímnou touhou po vítězství vlastních zbraní?

Novodobým vzorem dnešním vojenským duchovním po celém světě je americký vojenský kaplan s českými kořeny Emil Kapaun.⁴⁹ V červenci 1950 se s vojáky 8. jezdeckého pluku 1. jezdecké divize americké armády vylodil na Korejském poloostrově a snažili se zastavit útok komunistické Severní Koreje na jih. Kapaun doprovázel vojáky až do prvních linií. Zrekvíroval zchátralé jízdní kolo, nastrkal si do kapes jablka a broskve, které natrhal v korejských sadech, a jel po kamenitých stezkách, až se dostal k předsunutým postavením. Skočil do nejbližšího zákopu vedle nervózního střelce, nabídl mu broskev, utrousil jeden dva vtipy a přesunul se do sousedního zákopu. Nikdy nebyl daleko od bojiště, často postavil oltář na nosítka položená na dvě bedničky od střeliva a v přibližující se minometné palbě, kdy se nepřítel chystal zaútočit, naslouchal zpovědím, sloužil mši a poskytoval útěchu mužům, kteří měli jít do boje.

Už v srpnu 1950 byl za statečnost v boji vyznamenán jedním z nejvyšších vyznamenání Bronzovou hvězdou za záchranu zraněného vojáka. Americké síly se ocitly 2. listopadu 1950 v Unsanu pod těžkým útokem Číňanů, jejichž vpád do Koreje konflikt eskaloval. Začal krvavý boj muže proti muži. Byl vydán rozkaz, aby se všichni vojáci schopní pohybu pokusili ustoupit.

⁴⁸ U nás bylo této problematice věnováno celé číslo časopisu *Salve* 3, 2005.

⁴⁹ Emil Kapaun (narozen 20. dubna 1916 v Pilsen v USA) pocházel z české přistěhovalecké rodiny. Na kněze byl vysvěcen v roce 1940, působil jako kaplan ve farní duchovní správě a v letech 1944–1946 působil jako kaplan amerických vojenských jednotek v Indii a Barmě. V roce 1949 se vrátil do armády. Při čínské ofenzivě v listopadu 1950 padl u Unsanu do zajetí. Zemřel na podvýživu, úpalici a zápal plic 23. května 1951 v zajateckém táboře v Pjoktongu.

Kapaun však odmítl opustit raněné a s plukovním lékařem u nich zůstal. Zajetí Američané byli přinuceni ke stokilometrovému pochodu horami do zajateckého tábora. Kdo v mrazu a o hladu nemohl dál, byl zastřelen nebo nechán napospas zimě. Kaplan navzdory omrzlinám pomáhal druhým. V táboře Pjoktong obětoval veškeré síly na pomoc ostatním. Pod hrozbou přísného trestu kradl jídlo, které řadě zajatců umožnilo přežít. Potajmu sloužil mše a poskytoval útěchu. Vyměnil hodinky za přikrývku, aby mohl zhotovit ponožky lidem, kterým mrzly nohy. Pral šaty těm, kdo měli úplavici. Když se měly vyčistit latríny a vojáci se přeli, kdo je na řadě, tiše se vytratil a udělal to sám. Po půl roce sám umírá na podvýživu a nedostatek lékařské péče. Jeho tělo leží v neoznačeném masovém hrobě poblíž tábora spolu s šestnácti sty dalšími vojáky. V roce 2011 byl zahájen proces jeho blahorečení a 11. dubna 2013 mu Barack Obama udělil nejvyšší vojenské vyznamenání Medaili cti.

Čechoameričan Emil Kapaun umučený v Koreji je kandidátem na blahorečení (veřejně dostupné).

V jednom z životopisů autor vypočítává jeho kladné vlastnosti. Vlastnosti, kterými by měl disponovat nejen voják, ale které by měly být vlastní každému člověku. „Otec Kapaun byl statečný. V zajateckém táboře opovrhoval komunistickou doktrínou a pokojně odrážel protináboženské útoky. Otec Kapaun byl šlechetný. Raněného vojáka nesl během dlouhého bolestivého pochodu do zajateckého tábora. Otec Kapaun byl dobrosrdečný. Pozvedal náladu mezi zajatci a dodával jim naději. ‚Mějte víru, důvěřujte,‘ říkával jim. ‚Nevzdávejte se. Jednoho dne se odsud dostaneme.‘ Otec Kapaun byl laskavý. Pečoval o druhé, pral prádlo a umýval těla nemocných zajatých vojáků. Opatřoval pro ně více jídla, občas se s nimi dělil i o svůj skrovný příděl. Otec Kapaun byl obětavý. Zajali ho, protože neopustil jiného zraněného vojáka, byť k tomu měl příležitost. Jeho smrt uspíšilo kruté zacházení od jeho věznitelů, nedostatek jídla a oblečení. Sám totiž ostatním zajatcům rozdal velkou část toho, co měl. Otec Kapaun nebyl dokonalý, ostatně jako žádný člověk. Přál si být propuštěn, aby pak mohl jednoho konkrétního dozorce patřičně nakopat do zadku. Díky kladným stránkám jeho charakteru a jeho lidskosti můžeme pochopit, proč má tolik lidí zájem o jeho příběh a jsou jím zasaženi. Jsou to hrdinské vlastnosti muže, které obdivovali všichni, kdo byli spolu s ním zajati v táboře, ať už to byli katolíci, protestanté, Židé nebo nevěřící.“⁵⁰ Na pomníku v jeho rodném městě Pilsen v Kansasu je vyryto, že byl cele člověkem a cele knězem.

Vojenská služba duchovních

Potřeba stálého vojska a zvyšování jeho stavu, které byly ve svých počátcích živeny válkami s Turky a později rovněž válkami o dědictví, si vyžádaly také stanovení pevných zásad jeho doplňování. Pluky se nejprve doplňovaly verbováním a vojenská služba trvala po dobu předem sjednanou smlouvou. Většinou byla doživotní. V roce 1771 obdržely pěší pluky stálé verbovací (později doplňovací) okresy, a to na území, kde byly v době míru dislokovány. V jeho obvodu si každý pluk prováděl verbování sám.

⁵⁰ WENZL, Roy – HEYING, Travis, *Nejsilnější zbraň. Emil Kapun, vojenský kaplan a hrdina korejské války*, Kostelní Vydří 2014, s. 6.

Z původně nahodilého verbování vzniklého z potřeby doplnit pluky, jejichž počet se neustále navyšoval, se v období josefinských reforem přešlo k pravidelnému doplňování vojska. To bylo usnadněno zavedením evidence obyvatelstva, očíslováním domů, zkvalitněním formuláře matrik a jejich prohlášením za veřejné listiny a určením povinností státní a církevní správy při zajišťování těchto agend. Ucelený systém pro doplňování vojska vydala Dvorská válečná rada pro německé země, kam byly počítány i Čechy, Morava, Slezsko a Halič, v roce 1781. Tento konskripční systém zaváděl pravidelné odvody rekrutů podle kontingentů, které byly stanoveny rovnoměrně na panstvích příslušných verbovacích okresů.

Odvodní povinnost se sice vztahovala na všechny muže, ale byla poskytována řada výjimek. Osvobození od vojenské povinnosti byli příslušníci šlechty, úředníci, učitelé a také duchovní; rovněž studenti zmíněných profesí, sedláci s větší výměrou a také někteří řemeslníci a pracovníci oborů významných pro válečnou výrobu. Z vojenské služby se mohl rekrut vyplatit částkou pohybující se v rozmezí 500 až 800 zlatých nebo se nechat zastoupit.

Od roku 1804 se doplňování dělo na základě nového konskripčního normálu. Jednotlivé země byly rozděleny do konskripčních krajů, které obdržely čísla podle pluků, které se v tomto kraji doplňovaly. Rekrutování již neprováděli sami velitelé, nýbrž zvláštní důstojníci – konskripční revizoři.

V roce 1802 byla vojenská služba zkrácena na deset let pro pěší pluky, na dvanáct let pro jezdecko a na čtrnáct let pro dělostřelectvo a technické jednotky. V roce 1808 byla zřízena stálá záloha, kterou tvořili bojeschopní muži, kteří po naplnění počtů nebyli odvedeni k řadovému vojsku. Ta sloužila k doplňování úbytků vzniklých ve válce na lidských životech. Tak ve stavu každého pluku musel být rezervní kádr záložníků v síle dvou praporů. Tito záložníci prodělali jen čtyřtýdenní výcvik a jednou do roka se museli zúčastnit cvičení ve zbraní. V roce 1882 byla délka výcviku prodloužena na osm týdnů.

V témže roce byla zároveň zřízena zeměbrana určená v případě války k výkonu vojenské služby na vlastním území. Výcvik probíhal vždy v neděle nebo ve sváteční dny a jednou ročně nastupovali zeměbranci na jedenadvacetidenní cvičení. Zeměbrana byla sice pod vlivem revolučních událostí v roce 1852 zrušena, ale v roce 1866 byla opět obnovena. Vojenská služba,

kteřá byla v roce 1827 zvýšena odvodním předpisem na 14 let, byla v roce 1845 opět snížena na osm let.

Všeobecná branná povinnost⁵¹ s odstraněním výsad, která zahrnovala všechny muže, byla zavedena v roce 1868. Branný zákon z 5. prosince stanovil vojenskou službu na tři roky v řadovém vojsku, sedm let v záloze a dva roky v zeměbraně. Zákonem ze dne 6. června 1886 byla pro obě části monarchie zřízena domobrana. Posledním předválečným zákonem z roku 1912 byla prezenční služba v pěchotě snížena na dva roky. U ostatních druhů zbraní zůstala tříletá.

Ačkoli branná povinnost byla všeobecná, přesto zákon poskytoval duchovním nadále určité výhody s přihlédnutím k jejich stavu. Toto *privilegium servitiorum* vycházelo ze staleté praxe a z prastaré myšlenky, podle které nemá duchovní osoba bojovat proti nepřítelům mečem, ale spíše jako morální podpora posilovat vojsko bránící vlast. Připomenout lze opět *Concilium Germanicum* z dubna 742, kdy církevní shromáždění kodifikovalo to, co bylo již dávno předtím právem zvykovým. Již první křesťanští panovníci dali duchovním osobám služební výsadu, podle které byly osvobozeny od některých břemen, úřadů a služeb, které se neshodovaly s jejich duchovním stavem. I přes udělené výhody však branný zákon ukládal duchovním některé povinnosti s ohledem právě na to, že branná povinnost byla všeobecná.

⁵¹ Všeobecná branná povinnost byla poprvé zavedena v roce 1793 francouzským ministrem války jako pokus o záchranu revoluce. Zrodil se ideál národa ve zbraní, kdy se vojenská služba stala povinností občana ve vztahu ke státu. Vojenský význam se naplno projevil po napoleonských válkách v roce 1806 v Prusku, které po prohrané válce nesmělo mít ve zbraní více než 40 tisíc mužů. Byl proto zaveden systém, podle kterého byli vycvičení rekruti propuštěni domů a nahrazeni novými. Takovým způsobem mohlo Prusko již v roce 1813 postavit do boje ihned a bez větších příprav 120 tisíc mužů vycvičených ve zbraní. To, co bylo původně zavedeno z nouze, se v průběhu let stalo pravidlem. Každý služby schopný muž se tak stal vojínem, byl vycvičen a po odsloužení požadované doby byl propuštěn domů, odkud byl povolán jen v případě cvičení nebo války. Vítězné války Pruska v průběhu 19. století ukázaly výhody tohoto systému, a proto byla všeobecná branná povinnost zaváděna i v dalších státech.

O kandidátech duchovního stavu a o duchovních pojednával nový branný zákon číslo 128 říšského zákoníku z 5. července 1912 v § 29. Podrobnosti byly rozvedeny v branných předpisech číslo 153–155 říšského zákoníku z 27. července 1912 v § 104–107.

Kandidáti duchovního stavu každé státem uznané církve a náboženské společnosti byli povinni, stejně jako všichni ostatní, dostavit se k odvodu u příslušného doplňovacího velitelství anebo na rakouském zastupitelském úřadě, jestliže studovali v zahraničí. Pokud byli odvedeni, podali žádost o zařazení do náhradní zálohy. Aby mohli pokračovat ve studiích, byli osvobozeni od prezenční služby, výcviku ve zbrani, pravidelných cvičení a kontrolních shromáždění. Tyto výhody byly poskytovány těm, kteří započali svá studia nebo se stali novici některého řeholního řádu před nastoupením prezenční služby, i těm, kdo se rozhodli věnovat se duchovnímu stavu až po vykonané prezenční službě. O všech bohoslovcích, kteří byli odvedeni, vedlo velitelství příslušného okresního doplňovacího velitelství zvláštní knihu, do které se zaznamenávaly všechny změny pobytu, jakož i splnění povinnosti každý rok doložit, že nárok na požívání výhody stále trvá (potvrzení o studiu od biskupa nebo představeného).

Po obdržení kněžského svěcení a ustanovení v duchovní správě nebo v učitelském úřadě byl duchovní povinen ohlásit tuto skutečnost příslušnému doplňovacímu okresnímu velitelství. Současně byl převeden z počtu náhradní zálohy do evidence náhradní zálohy zeměbrany, pokud se nechtěl stát vojenským duchovním v záloze. V případě války mohl být po dobu trvání služební povinnosti (tj. dvanáct let od odvodu) mobilizován a upotřeben k duchovní službě pro celou ozbrojenou moc (společné vojsko, zeměbrana nebo námořnictvo). V rezervě se tak vlastně automaticky nacházeli všichni k vojsku odvedení kněží. Pokud někdo opustil duchovní stav a stále se na něj vztahovala služební povinnost, bylo s ním naloženo podle jeho odvodního ročníku.

Po vysvěcení mohl duchovní sám požádat, aby byl jmenován vojenským duchovním v záloze a zároveň si mohl vybrat, zda bude ve stavu zálohy řadového vojska, námořnictva nebo zeměbrany. Polním kurátem v záloze mohl být jmenován každý kněz, který si tak přál. Podle zákona tedy bylo ponecháno na libovůli novokněží, zda chtějí být jmenováni vojenskými

duchovními v záloze anebo evidováni v náhradní záloze zeměbrany. Kněz jmenovaný polním kurátem v záloze byl povinen opatřit si předepsané služební knihy a zavázat se, že složí předepsanou přísahu, bude-li povolán k činné službě. Do rezervy byli dále převáděni bývalí vojenští kněží, kteří si při svém přestupu z vojenské do civilní duchovní správy ještě neodbyli celou služební povinnost.

Pokud se někdo rozhodl pro duchovní stav až po vykonání vojenské služby, měl se vzdát hodnosti, pokud jí dosáhl. Rozhodl-li se hodnost si ponechat, nemohl využít výhody dané zákonem a musel se každý rok v listopadu účastnit hlavního raportu. Poddůstojníci se mohli dostavit v oděvu bohoslovce, důstojníci museli přijít v uniformě. Většinou se však před započatím studia teologie hodnosti vzdali.

Dosud nevysvěcení bohoslovci se mohli dobrovolně přihlásit za ošetřovatele, aby v případě války dle svých sil přispěli k mírnění bolestí a útrap raněných. K tomu byli již v době míru teoreticky i prakticky školeni od vojenských lékařů. Tato aktivita byla jakožto záslužná, vlastenecká a křesťanská představenými zpravidla podporována, a to nejen jako pouhý skutek humanity nebo z pohledu křesťanského milosrdenství. Studentům se dostalo od zkušených lékařů vzdělání, kterého později mohli upotřebit v duchovní správě. Kupříkladu na venkově, kde lékař mohl bydlet několik kilometrů daleko, mohl kněz přivolaný k nemocnému kromě duchovní potěchy dát i nejnutnější pokyny. Uměli poskytnout první pomoc a zároveň byli poučeni, jak se chovat při návštěvách nemocných, aby se sami nenakazili.

Branný zákon však neposkytoval žádné výhody ve vykonání branné povinnosti nevysvěceným bratrům laikům z řeholních řádů. Pouze řeholníci z řádu Milosrdných bratří měli dle branného předpisu být vřazeni do zdravotnictva. Na projevenou prosbu však zpravidla bývali k sanitě zařazeni i bratři laikové z jiných řádů. Bratři z řádu Piaristů nebo Školských bratří mohli být zařazeni při odvodu do náhradní zálohy, pokud působili v oblastech, kde byl nedostatek učitelů. To se však týkalo spíše Haliče nebo Balkánu, české země se mezi takové místo ale nepočítaly.

Řeholní představení však mohli s odvoláním na nedostatek sil nebo personálu a nepostradatelnost v klášteře poprosit, aby byl odvedený bratr jako přespočetný po prvním výcviku vřazen do náhradní zálohy. Zákon

totiž stanovoval, kolik branců má být každý rok zařazeno do vojska. Bylo-li v daném roce u odvodu uznáno za služby schopno více odvedenců, než vyžadoval branný kontingent, byli přespočetní branci automaticky zařazeni do náhradní zálohy. Při výběru přespočetných byli upřednostňováni živitelé rodin, zemědělci a držitelé zděděných polních hospodářství nebo odvedenci z rodin, kde již pět synů dříve aktivně sloužilo. Podal-li klášterní představený žádost, byli řeholní bratři většinou uznáni jako přespočetní.

Podle branného zákona tedy byli vysvěcení kněží uznáni při odvodu za schopné služby osvobození od veškeré vojenské služby. Stát si pouze vyhradil, že v případě potřeby použije kněze k duchovní službě, aby kázal, konal bohoslužby, uděloval svátosti a vykonával jiné funkce pro vojáky, pokud zvláštní okolnosti vyžadují k vojenské duchovní správě více sil, než je vojenských kněží v činné službě. Proto vojenská správa potřebovala mít přehled o všech duchovních, aby je mohla v případě potřeby povolát. Vysvěcení kněží byli evidováni v náhradní záloze u zeměbranceckých doplňovacích okresních velitelství příslušných podle místa bydliště.⁵² Zde po dobu trvání služební povinnosti musel každý duchovní hlásit změnu bydliště nebo působiště. Každoročně musel rovněž dokládat, že trvá nárok na požívání výhod z branného zákona, tedy že neopustil duchovní službu a je stále knězem ustanoveným v duchovní správě nebo učitelském úřadě.

Pro záložní polní kuráty byly podmínky poněkud přísnější. Do osmi dnů byli povinni ohlásit každou změnu svého bydliště nebo působiště. Hlásit museli i jeho opuštění, pokud trvalo čtyři týdny a více. Každý rok na začátku listopadu se museli sami bez předchozího vyzvání osobně dostavit k hlavnímu raportu. Přijít mohli v civilním oděvu (talár, klerika, hábit), náklady na cestu se jim nehradily. O osvobození od hlavního raportu směl předem požádat duchovní vyučující na školách, anebo byl-li ve farnosti v duchovní správě jediným knězem. Záložní vojenští duchovní byli povinni nosit uniformu vždy, když konali činnou službu. Mimo to směli nosit uniformu pouze při slavnostních příležitostech, kdy byla uniforma shledána za přiměřenou.

⁵² Ve VHA v Praze se zachovala jedna služební kniha evidující duchovní na území Doplňovacího okresního velitelství Čáslav.